

THE PROJECTION OF THE IDEA OF “OTTOMANISM” IN TURKISH SOCIOLOGY: THE DIFFERENCE BETWEEN EROL GÜNGÖR AND BAYKAN SEZER

İLYAS SUCU

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü
Mail: ilyas.sucu@omu.edu.tr

 Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-0506-5690>

ABSTRACT

In this article, the relationship that Erol Güngör and Baykan Sezer have established between sociology and history and their understanding of Ottoman history and society are discussed comparatively. In the history of Turkish sociology, both names from different traditions have similar ideas about the Ottoman Empire, as well as the relationship they established between sociology and history. For Güngör, besides being a sociological material field, history is a resource that fulfills the memory function for being a nation. For Sezer, on the other hand, history is both the source of knowledge for sociology and the place where necessary results and lessons are drawn. Güngör did not accept the pejorative views of the nationalist school towards the Ottoman Empire, of which he was a member, and placed the Ottoman period in Turkish history and clearly stated that the real history for the Turkish nation is the Ottoman History, which is alive with its works and memories. Similarly, Sezer went beyond the acceptance of the Marxist tradition, in which he grew up, regarding the Ottoman history and social structure, placed the Ottoman Empire within the development line of Turkish society history, and gave the Ottoman Empire an important place in recognizing Turkish society and its reality. As a result, for both names, history was conceived as the whole life of a nation and in continuity. Ottoman history is also a stage of this continuity of Turkish history and a good representation of Turkish society and culture.

Keywords: Ottoman History, Erol Güngör, Baykan Sezer, Sociology, History.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma
Geliş Tarihi: 01.11.2022
Kabul Tarihi: 19.01.2023
Yayın Tarihi: 15.06.2023
Yayın Sezonu: Ocak-Haziran

Makaleye Atıf Bilgisi

SUCU İlyas, (2023). “Türk Sosyolojisinde “Osmanlılık” Fikrinin İzdüşümü: Erol Güngör ve Baykan Sezer Farkı”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 19 Sayı: 64. (38-56)

muhafazakârdüşünce • yıl: 19 - sayı: 64 • Ocak-Haziran 2023

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE “OSMANLILIK” FİKRİNİN İZDÜŞÜMÜ: EROL GÜNGÖR VE BAYKAN SEZER FARKI

İLYAS SUCU

Öz

Bu makalede Erol Güngör ve Baykan Sezer'in sosyoloji ile tarih arasında kurmuş oldukları ilişki ile Osmanlı tarihini ve toplumunu kavrayışları, karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Türk sosyoloji tarihi içerisinde farklı geleneklerden gelen her iki ismin hem sosyolojiyle tarih arasında kurdukları ilişki hem de Osmanlı konusundaki fikirleri benzerdir. Güngör için tarih bir sosyolojik malzeme sahası oluşunun yanı sıra millet olmak için hafıza fonksiyonunu yerine getiren bir kaynaktır. Sezer içinse tarih sosyolojinin hem bilgi kaynağıdır hem de gerekli sonuç ve derslerin çıkarıldığı zemindir. Güngör, üyesi olduğu milliyetçi ekolün Osmanlı'ya yönelik pejoratif görüşlerini kabul etmeyerek, Osmanlı dönemini Türk tarihi içerisinde yerleştirmiş ve Türk milleti için asıl tarihin, eserleriyle ve hatıralarıyla canlı bir şekilde yaşayan Osmanlı Tarihi olduğunu açıkça ifade etmiştir. Sezer de benzer şekilde yetiştiği Marksist geleneğin Osmanlı tarihi ve toplumsal yapısına yönelik kabulünün dışına çıkarak, Osmanlı'yı Türk toplum tarihinin gelişim çizgisi içine yerleştirmiş ve Türk toplum ve gerçeğini tanımada Osmanlı'ya ehemmiyetli bir yer vermiştir. Sonuçta her iki isim için de tarih bir milletin bütün hayatı olarak ve süreklilik içinde kavranmıştır. Osmanlı tarihi de Türk tarihinin bu sürekliliğinin bir merhalesi ve Türk toplum ve kültürünün iyi bir temsilidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Tarihi, Erol Güngör, Baykan Sezer, Sosyoloji, Tarih.

Giriş: Osmanlı Toplum Yapısının Türk Sosyolojisinde Ele Alınışı

Türk sosyolojisinde 1960'lara kadar etkili olmuş ana akım ekoller¹; İç-timaiyat, İlmî İçtima ve Ankara Ekolü olarak kabaca kategorize edilebilir. Her üç sosyoloji ekolünün de gerek düşün kaynakları ve siyasal tavırları gerekse de sosyolojilerinin çalışma nesnesi (kısmen yöntemleri) farklılaşmakla birlikte bazı hususiyetlerde ortaklıkları da izlenebilmektedir. Ana akım bu ekollerin ortaklıklarından biri de Türkiye'nin toplumsal yapısını ve değişimini ele alırken Osmanlı mirasını yok saymaları, Osmanlı'yı Ortaçağ'a özgü, feodal, geri bir toplumsal yapı olarak tanımlamalarıdır.

Ziya Gökalp'ın temsil ettiği milliyetçi-toplumcu sosyoloji ekolü Osmanlı'yı, Türk kimliğinin ve kültürünün karşısına yerleştirmiştir. Gökalp ve yakın dönem devamcıları için Osmanlı dönemi, Türk millî kimliğinin ve kültürünün ötelendiği, unutturulduğu bir tarihsel dönem olarak kavranmıştır.² Gökalp, Osmanlı kültürünü *kozmpolit*, *çirkin* ve *Türk kültürü için zararlı* olarak tanımlamış, Osmanlı ahlakının Türk ahlakına aykırı olduğunu, Osmanlı dilinin hiç yokmuş gibi bir tarafa bırakılması gerektiğini ifade etmiştir. Gökalp için 1924 sonrası için Osmanlı, bütünüyle terk edilmesi gereken bir toplumsal yapı, tarih ve kültürdür.³

Prens Sabahaddin ve devamcılarında ise Osmanlı, kamucu-cemaatçi bir toplumsal yapıyla özdeşlik üzerinden eleştirilerek, bireyci toplumun gelişmesine engel, bütünüyle tasfiye edilmesi gereken bir toplumsal yapı olarak tanımlanmıştır. Prens Sabahaddin, Osmanlı toplum yapısını, müntesibi olduğu Sosyal Bilim Ekolü'nün "pozitif verileri" altında *kamucu/cemaatçi* olarak belirlemiştir. Kamucu toplum yapısı ise, yönetim hayatının özel hayata üstün olduğu, siyasetin belirleyici olduğu, fertlerin tek başlarına devlet olmaksızın hayatta kalamadıkları bir sistemdir. Sabahaddin için temel çözüm ise, kamucu-cemaatçi toplumsal yapının bütünüyle terk edilerek, bireyci bir

- 1 Burada ilk dönem belli isimlerle temsil edilmiş fakat sonrasında etkisini izleyemediğimiz psiko-sosyal ekol, organizmacı-evrimci ekol ve Marksist ekol ile ayrıca ilk izlerini ancak 1930'lu yıllardan sonra bir iktisat tarihçisi olan Fehmi Ülgener'de gördüğümüz Weberci sosyolojiyi, Türk toplumunun sorunlarını toplumlara bir perspektiften ele almadıkları için, bu tarihe kadar belirginlik kazanmış ekoller olarak ele almadık.
- 2 Gökalp'ın Osmanlı tarihi ve toplum kavrayışı, dönemin sivil ve askeri bürokratlar ile aydınlardan oluşan kurucu koalisyonun da temel bakışını oluşturmaktadır.
- 3 Ayrıntı için Ziya Gökalp'ın *Türkçülüğün Esasları* (2008) isimli eserine bakılabilir: "Niçin bu ülkede yaşayan bu iki tip, Türk tipi ile Osmanlı tipi birbirine bu kadar zıttır? Niçin Türk tipinin her şeyi güzel, Osmanlı tipinin her şeyi çirkindir? Çünkü Osmanlı tipi Türk kültürüne ve hayatına zararlı olan emperyalizm alanına atıldı. Kozmpolit oldu" (2008: 34). Bu eser Gökalp'ın 1923'de kaleme aldığı ve hem Türk modernleşmesinin Halifeliğin ilgası sonrası tarzını belirleyen hem de Türk kamu felsefesini inşa ettiği en önemli yapıtıdır.

toplumsal yapı ile adem-i merkeziyetçi bir yönetim anlayışının hayata geçirilmesidir.⁴

Ülkemizde Amerikan sosyolojisinin sosyolojik yaklaşım ve yöntemiyle toplumsal yapı araştırmalarına yönelen ve Türk sosyolojisinde daha çok *Ankara Ekolü* olarak bilinen anlayışın temsili sosyoloğu Behice Boran'da ise Osmanlı, *merkezi feodal bir toplum* olarak ele alınmıştır. Boran, Batı'daki örneklerinden kendine özgü farklar göstermekle birlikte Osmanlı toplumunu, toprak mülkiyeti, toprak rantı ve toprağa bağlı tarım emekçileri bağlamlarında 'merkezi feodalite' olarak tanımlamıştır. Boran'a göre 'feodal tip' denilen toplum sisteminin temel özellikleri, Batı'nın mahalli derebeyliği kadar merkezi Osmanlı İmparatorluğu için de doğru ve geçerlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıldan sonra başlayan "Batı toplumlarına benzeme" çabaları ise Batı'da olduğu gibi toplumsal yapıdaki değişimlerin sonucunda değil, Batılı devletlerin zorlaması ile yürütülmüştür.⁵ Her ne kadar bu durum, Marksist kuramın toplumların tarihsel gelişim süreçlerini toplumun içsel dinamikleriyle açıklama biçiminin dışında olsa da, yine de belirleyici olan bu toplumların da nihayetinde feodal bir toplumsal örgütlenmeden kapitalist bir toplumsal örgütlenmeye doğru değişim halinde olmalarıdır.⁶ Nihayetinde ekol ve temsilcisi Boran için Osmanlı, feodal bir toplum örgütlenmesidir ve Batı örnekliğinde ve Batının zorlamasıyla kapitalistleşecek bir toplumdur.

Görüldüğü üzere Türk sosyolojisinde 1960'lı yıllara kadar etkili olmuş sosyolojik yaklaşımlarda Osmanlı tarih-toplum-kültür ve siyasetine bakış açısı, farklı ideolojik tutumlara rağmen benzerdir. Osmanlılık siyasetinin yeni dönemin ruhuna uygun düşmediği ve tasfiyesinin bir nebze anlaşılabilir olmasına rağmen Osmanlı geçmişinin toplumsal yapı ve kültürüyle tümüyle reddi ise yeni siyaset tercihlerinin getirdiği "geçmişin tasfiyesi" üzerine kurulacak bir düzen arayışından başka bir şey değildir.

4 Aynıntı için Prens Sabahaddin'in *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* (2007) eserine bakılabilir: "...Çünkü hayat-ı umumiyeyi çökür hayat-ı hususiyenin yani teşekkül-i ictimâimizin takip ettiği istikamet... değiş-medikçe hayat-ı umumiyede -hangi şekilde olursa olsun- vücuda getirilecek ıslahat hep sathî ve ister istemez akım olacak"tır. (2007: 389).

5 Aynıntı için Behice Boran'ın *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* (2021: 64-78) başlıklı eserine bakılabilir: "Feodal veya derebeylik tipi toplumun dayanağı toprak mülkiyeti ve toprak rantıdır... Derebeylik toplum yapısının bir başka temel kategorisi de 'serflik', yani toprağa bağlı tarım emekçisidir... Osmanlı toplum düzenine ister derebeylik denilsin, ister başka bir isim kullansın, şu yukarıda belirttiğimiz temel niteliklerin onda var olduğu bir gerçektir..." (67-68).

6 Benzer bir sorunu Marx, ATÜT toplumları için de dile getirmiş ve ATÜT toplumlarının ancak Batı kapitalist toplumlarının baskısıyla çözüleceğini ve evrimleşeceğini iddia etmiştir. Diğer bir deyişle Avrupa dışı feodal toplum örgütlenmesinde de ATÜT'te olduğu gibi, her iki toplumsal örgütlenmenin karşıt tipe dönüşmesinin Marksist kuramın kendisiyle çelişik bir şekilde, ancak bir dış gücün zorlamasıyla gerçekleşebileceğidir.

1970 sonrası Türk sosyolojisinde iki farklı gelenekten gelen iki isim, Erol Güngör ve Baykan Sezer, Osmanlı'ya dönük bu yok saymacı tavrı reddetmiş, bu söylemle hesaplaşmışlardır. Güngör, müntesibi olduğu milliyetçi ekolün Osmanlı'ya dönük düşüncelerini benimsemeyerek, Osmanlı dönemini Türk tarihi içerisinde yerleştirecek ve Türk milleti için asıl tarihin, eserleriyle ve hatıralarıyla canlı bir şekilde yaşayan Osmanlı Tarihi olduğunu açıkça ifade edecektir. Sezer de aynı şekilde geldiği Marksist geleneğin Osmanlı değerlendirmesinin dışına çıkarak, Osmanlı'yı Türk toplum tarihinin gelişim çizgisi içine yerleştirecek ve Türk toplum ve gerçeğini tanımada Osmanlı'ya ehemmiyetli bir yer verecektir. Bu çalışmada da, Erol Güngör ve Baykan Sezer'in 1960 sonrası Türk düşüncesinde, özelde Türk sosyolojisinde, Osmanlı toplum yapısı ve Türk tarihi tartışmalarına 1970 sonrası yazdıklarıyla nasıl dahil oldukları karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

1960 Sonrası Osmanlı Tarih ve Toplum İlgisinin Gelişimi

Türkiye'de sosyolojinin tarihsel gelişimi dönemlendirilirken⁷ ulusal ve uluslararası siyasetin ve bu siyasetlerle birlikte gelişen fikir akımlarının etkisi oldukça belirleyicidir. Türk sosyolojisinde 1960-1980 yılları arasının bir dönem olarak ele alınmasında da bu gelişmelerin önemli bir etkisi vardır. 1960 askeri darbesiyle siyasete ve topluma yapılan müdahale ve sonrasında 1961 anayasasıyla tüm toplum kesimlerine verilen –bir anlamda darbeyi meşrulaştırma girişimi olarak da okunabilecek– görece özgürlük ve örgütlenme imkânı ile; yine bu anayasa dolayımında kalkınma ve planlama arasında kurulan ilişki; bunun yanı sıra küre ölçeğindeki politik ve fikri gelişmeler ve bunların Türkiye'ye olan yansımalarıyla birlikte tüm bunlar, dönem fikriyatını ve dolayısıyla sosyolojisini yakından kayıtlamıştır. Burada birkaç sonucu belirginleştirmekte fayda var: Darbe ve anayasa sonrası Türkiye'de toplumsal düzen arayışları, siyaset ve toplumsal alanda başat gündem haline gelmiştir. Uzun bir modernleşme deneyimine rağmen Türkiye'nin 1960'lı yıllardaki mevcut konumu, yeni siyasal aktörler ve aydınlar için kabul görmemekte, eleştirilmektedir. Niyazi Berkes'in dönemin etkili çevrelerinden *Yön Dergisi*'nde yazdığı makalelerini topladığı kitaba *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?* ismini vermesi bu konudaki önemli bir örnekliktir.⁸ Bu yeni düzen arayışları,

7 Türk sosyoloji tarihinin dönemlendirilmesi hususunda H. Bayram Kaçmazoğlu'nun çalışmaları fikir vericidir. Onun özellikle *Türk Sosyoloji Tarihi I* (2010), *Türk Sosyoloji Tarihi II* (2003), *Türk Sosyoloji Tarihi III* (2011) ve *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar* (2002) başlıklı eserleri, sosyolojinin ülkemizde bilinirlik kazanmasından günümüze değin tüm gelişimini dönemler olarak kavramaya imkân veren ölçektir.

8 Benzer bir sorgulamanın muhafazakâr çevrelerde de olduğunu 1958'in Eylül ayında ilk baskısı yapılan Mümtaz Turhan'ın *Garbılaşmanın Neresindeyiz?* (2015) başlıklı eseri vesilesiyle anlıyoruz.

tarihe ilgiyi, Osmanlı toplum ve düzenine, Osmanlı iktisadî anlayış ve yönetişimi ile Tanzimat sonrası Osmanlı modernleşmesine yönelik ilgiyi olabildiğince arttırmıştır. Bu ilgi 1960'lı yıllardaki Türk toplumunun neden Batı örneğindeki gibi istedik bir modern/endüstriyel toplum olamadığını anlamayı kolaylayacağı yönünde bir ilgidir. Batının özünün ne olduğu ve doğru kavranıp kavranmadığından modernleşme sürecindeki aktörlerin yeterliliğine ve bir sanayi devriminin bu topraklarda neden yapılamadığının toplumsal koşullarına değin birçok mesele, bu süreçte ele alınmış, tartışılmıştır.

Tüm bu tartışmaların hem fikri düzeyde hem de eylemsel düzeydeki zeminini ise Marksist kavram/kuram ve yöntem belirlemiştir. Diğer bir deyişle dönem itibarıyla Türkiye'nin toplumsal yapısı ve değişimi Marksizmin imkânı çerçevesinde ele alınmış, tüm farklılıklarıyla yeni düzen arayışlarında siyasal çözümün adı ise sosyalizm olarak belirlemiştir. Öyle ki dönemin muhafazakâr çevrelerinde bile yeni düzen arayışı "İslâmî sosyalizm" terimiyle ifade edilmiş, İslâm ve sosyalizm, benzeşen nitelikleriyle birlikte kavranmıştır. Sonuçta Osmanlı geçmişinin Marksist yöntemle açıklanma girişimi, feodalizm, pre-kapitalizm, ATÜT tartışmalarını yoğunlaştırmıştır.⁹ Diğer bir deyişle Osmanlı toplum yapısı Marksizmin belirleyici olduğu Batı'da geliştirilmiş kavram ve modeller etrafında ele alınmıştır. Bu tartışmalara birçok isim katılmıştır: Kemal Tahir, Selahattin Hilav, Sencer Divitçioğlu, Doğan Avcıoğlu, Niyazi Berkes, Behice Boran, Cahit Tanyol ve gecikmeli olarak Baykan Sezer.

Baykan Sezer ve Erol Güngör Farkı¹⁰

Sezer'in Türk toplum yapısı ve tarihe yönelik sürdürülen tartışmaya 1968 sonrasında dahil oluşuna rağmen¹¹ oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bunda, Türk toplumunu belirli bir toplumsal tip içinde ele alma zorunluluğu duymayışının ve toplumların tarih içindeki gelişmelerinin farklılığını öne

9 Bunda sosyal bilimcilerin tarihçilerden farklı olarak toplumsal yapıyı ve onun değişme dinamiğini açıklamada tiplendirme ihtiyacı belirgindir. Bu tartışmaların belki de en önemli çıktısı ise Türk toplumunun Batı toplumlarından farklılığının, farklı bir tarihsel gelişme çizgisine sahip olduğunun üstü örtük de olsa açığa çıkmış olmasıdır ve oldukça kıymetlidir.

10 Düşünce tarihi çalışmalarında genel eğilim müstakil portrelerin artarda sıralanmış şeklindedir. Fakat fikirler merkeze alınarak yapılacak karşılaştırmalı çalışmaların düşünce tarihine yeni bir soluk getirdiği de bir gerçektir. Konuyla ilgili ilk çalışmalardan biri Robert Nispet'in *Sosyolojik Düşünce Geleneği* (2015), bu tarz çalışmaların iyi bir örneğidir. Türkiye'de ise özellikle Kurtuluş Kayalı'nın bu yönde bir gayreti olduğu bilinmektedir. Onun *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri* (2008) başlıklı eseri, aynı dönemde etkili olmuş birden çok düşünürün birbirleriyle etkileşimlerini görmek adına kıymetli bir çalışmadır.

11 Baykan Sezer'in ilk çalışması aynı zamanda 1968 lisans bitirme tezi olan *Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlığın Yeri*'dir (2018). Bu ilk eserinden vefatından önceki son röportajına (*Türkiye Doğu-Batı İlişkilerini* Yönlendirir, Yann Dergisi, Mayıs 2002) kadar Baykan Sezer düşüncesinde bir farklılaşma izlenmez. Ancak kendi ifadesiyle bir gelişmeden bahsedilebilir.

çıkartışının elbette ki belirgin bir etkisi vardır. Ve Baykan Sezer bunu, yukarıda isimlerini saydığımız ve sosyalist/Marksist bir anlayışın egemen olduğu bir geleneğin içinden gelerek yapar.

Benzer bir tavrı Erol Güngör'de de görürüz. Güngör'ün de her ne kadar öğrencilik yıllarına uzanan yazı serüveni olsa da, etkili olduğu dönem Mümtaz Turhan'ın çıkardığı haftalık *Yol* isimli mecmuada 1966 yılında yazdığı makalelerdir. Bundan sonra ise daha ziyade 1971 yılı itibariyle makalelerini neşrettiği *Töre Dergisi* öne çıkmaktadır.¹² Hemen hemen yakın tarihler itibariyle Türk toplum gerçeği ve sorunları üzerine düşünen her iki düşünürün bu meseleler karşısındaki tavırlarında da bir anlayış benzeşimi görülmektedir. Zira Baykan Sezer gibi Erol Güngör de, yetiştiği ve mevzilendiği geleneğin içinde yer almakla birlikte bu geleneğin Osmanlı-Türk karşıtlığı ve kültür-uygarlık ayrımı genel kabullerinin dışında hatta bunları eleştiren düşünceler serdetmiştir.

Yazının bundan sonraki kısmında Güngör ve Sezer'in Osmanlı toplum, tarih, kültür ve siyasetini ele alışlarını ilişkisel olarak iki başlık altında ele alınacaktır. Öncelikle her iki düşünürün sosyolojik yaklaşımlarında tarihin yeri sorgulanacak, sonrasında ise Osmanlı geçmişinin her iki isimce nasıl ele alındığı anlaşılmalı çalışılacaktır.

Sosyoloji-Tarih İlişkisi¹³

Sosyolojide yöntem tartışmalarının tarihi, sosyolojinin tarihiyle aynıdır. Çünkü sosyoloji bağımsız bir bilim olma iddiasını ancak yöntemsel bir girişimle aşabilmiştir. Bu tartışmalara girmeyeceğiz. Biz daha ziyade sosyolojik bilginin üretilmesinde ve yorumlanmasında tarihle olan ilişkisi üzerinde duracağız. Bunu da Güngör ve Sezer üzerinden temellendireceğiz.

Türkiye'de Erol Güngör üzerine erken dönem çalışmalarından birine imza atan Çiftçi (2018: 66 [1989'da yazılmış yüksek lisans tezinin kitaplaştırılmış hali; Y.N.]), Güngör'ün bütün çalışmalarında tarihin ya bir malzeme olarak ya da bir bakış açısı olarak kullanıldığını ifade eder. Güngör'ün "...

12 Baykan Sezer için bir önceki dipnotta söylediğimiz Erol Güngör için de geçerlidir. Gerçekten de Güngör'ün düşünsel serüveninde de bir istikrar ve tutarlılık rahatlıkla fark edilecektir. Güngör üzerine nitelikli bir doktora tezi hazırlayan Şahbaz (2022: 76), bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "...Erol Güngör ise fikri anlamda Türk aydınında az görülen bir istikrar ve tutarlılığa sahiptir. Güngör'ün fikirlerinin merkezindeki ilk yazılarında ne var ise, aşağı yukarı son yazılarında da o vardır."

13 Bu konuda Doğan Ergun'u hatırlamak elzemdir. Zira Ergun konuyla ilgili olarak, *Sosyoloji ve Tarih Sosyolojide Yöntem Sorunu* başlıklı bir eser kaleme almıştır. Onun konuyla ilgili düşüncesini ise iki cümleyle özetleyebiliriz: "Her toplumsal olgu tarihsel bir olgudur ve her tarihsel olgu da toplumsal bir olgudur. Bu demektir ki, tarihsiz sosyoloji, sosyolojiz tarih olamaz" (2005: 24).

tarih benim başlıca malzememi teşkil ediyor” ifadesiyle yine onun bir sosyal hadiseyi ele alırken sadece hadisenin bugünkü tezahürünü değil hatta bundan da öncelikli olarak hadisenin daha önceki tezahürlerine odaklanması, Güngör’ün bu konudaki bakış açısını göstermektedir. Güngör’e göre sosyal bilimlerin malzemesi tarihtir ve sosyal bilimler, araştırmalarında büyük oranda bu tarihi verileri kullanır (2007: 203). Bunun temel gerekçesi ise araştırılan bu sosyal olayları anlamak ve yorumlamaktır:

Gerçekten, bir şeyin izahını yapmak, her şeyden önce onun tarihine bakmak demektir. Bu mecburiyet sosyal olayların mahiyetinden ileri geliyor: Sosyal olaylar tarihî olaylardır, yani bir zaman süreci içinde meydana gelirler ve bu zaman bazan çok (bir insanın ömrünü aşacak kadar) uzundur. Hiç kimse şimdi gördüklerinin daha önce “ne” olduğunu öğrenmeden yapamaz. Tarih şimdiki manâsıyla çok sonraları ortaya çıkmış olmakla birlikte, tarih düşüncesi en ilkel cemiyetlerde bile vardır (Güngör, 2019: 55).

Güngör tarihi neden bu kadar önemser? İlk elde verilecek cevap tarihin Güngör’e göre hem insan hem de millet için bir “hafıza fonksiyonu” taşımasındandır: “Kendi şahsî hayatımızda bu hafızanın ne demek olduğunu ve ne kadar önemli bulunduğunu kolayca görüyoruz... Millet olarak yaşadığımız hayatın temel taşları olan kültür değerleri de milletimizin geçmişi içinde oluşmuş şeylerdir. Bunlar ancak bir tarih içinde –ve mümkün olduğu kadar eskiye– dayandırıldığı takdirde temelleri sağlamdır” (2007: 203). Güngör’ün hafıza ile kendilik bilinci arasında kurmuş olduğu bu irtibat, aslında onun fikri yöneliminin gerekçesi ve sonucudur. Çünkü Güngör’ün fikirlerinin ana teması kültür, millî kültür, hatta Türk millî kültürüdür. Bu sadece bir çalışma alanı değil, Şahbaz’ın (2022: 76) ifadesiyle “bütün akademik ve entelektüel meşgalesinin yegâne gayesi”dir ve bu gaye “çağdaş bir Türk millî kültürü kurmak ya da bunun yollarını aramak” olarak ifade edilebilir.

İşte bu noktada karşımıza bir nesnellik sorunu çıkar. Erol Güngör tüm bu tarihi veriyi nasıl yorumlamaktadır? Hatta bunca tarihi veri arasında hangi veriyi seçeceğini belirleyen şey nedir? Bu noktada Öz’ün (2010: 101) Güngör’ün tarih anlayışı ve tarihin yorumlanması hakkındaki tavrını “fikir hürriyeti” çerçevesi içinde izahı anlamlıdır. Çünkü Öz’ün tespit ettiği gibi Güngör’e göre objektif araştırmaların yapılması sübjektif yorumları engelleyemez, engellemesi de gerekmez. Zira mesele, objektif olayları ortaya koymaktan ziyade onlar arasındaki nedensellik ilişkilerini ortaya çıkarmak, anlamak ve yorumlamaktır. Güngör’ün “tarihten asıl kastedilen şey bu olguların bir mana ifade edecek şekilde yorumlanmasıdır. Bu yorumların birbirinden farklı olması kadar tabii bir şey yoktur” yolundaki ifadelerinden yola çıkan

Öz, Güngör'ün tarihe çoğulcu ve fikir hürriyeti çerçevesinden baktığını ve tarihin farklı farklı yorumlanabileceği görüşünde olduğunu ileri sürer.

Burası Güngör'ün çalışma nesnesi ile fikri meşgale gayesinin birleştiği yerdir: *Tarih şuuru*. Modern tarih anlayışını ele aldığı ve eleştirdiği bir pasajdaki "...bütün tarih bir gayesi ve yönü olmayan, devamlı şekilde değişen bir olay yığından ibaret görünüyor" (2019: 53) ifadesi, tam da onun tarihle kurulacak münasebetin gayesini açığa çıkarmaktadır: "Tarih şuuru, tarihin akışı hakkında belli bir görüş sahibi olmak demektir. İnsan, tarih olaylarını manâlı bir bütün içindeki parçalar halinde gördüğü anda 'tarih şuuru' kazanmış olur... Millî tarih şuuru, millete ait tarihin basit vakalar yığından ibaret değil de, bugünkü kaderi çizen manâlı bir zincirin halkaları halinde anlaşılması demektir..." (2019: 56).

Sosyal ilimlerle tarih arasında Güngör'ün kurduğu ilişkiselliğin bir benzerini Baykan Sezer'in sosyolojik yaklaşımında izleriz. Çünkü Sezer sosyolojiyi tarihle temellendirmiş, sosyolojinin bizim toplum ve toplumsal olaylarla ilgili sistemli bilgilerimize verdiğimiz bir adlandırma olduğunu, bu toplumsal olayların ise tarih içinde gerçekleştiğini ve tarihsel bir boyutunun olduğunu tüm çalışmalarında sıklıkla ifade etmiştir. Özellikle yöntem sorununu ele aldığı *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları* eserinde¹⁴ tarih-sosyoloji ilişkisi yoğun olarak gündem edilmiştir:

Tarih, sosyolojinin başlıca bilgi kaynağıdır. Toplum olayları gerçekleştiği andan itibaren tarihin konusu olmaktadır. Böylece sosyoloji ile tarih birbirleriyle içiçe bir görünüm içinde bulunmaktadır. Sosyolojinin tarih ile olan ilişkisi öbür toplum bilimlerinden farklıdır ve çok daha yakındır. Ve bunun sonucu sosyoloji, tarihin bilgi toplama yolları ile yakından ilgilenmek durumundadır (1993: 79).

Fakat sosyolojinin tarihle ilişkisi, bir malzeme arayışı ilişkisi değildir. Diğer bir deyişle sosyoloji sadece tarihi açıklama rolünde bir amaç gütmmez. Öncelikli amaç tarihten gerekli sonuç ve dersleri çıkarma çabasıdır. Sezer, böylesi bir çabadan yani tarihten gerekli sonuç ve derslerin çıkarılmasından sonra, tarihe yeni bir gözle bakılacağını ve yeni açıklamalar getirileceğini belirtir. Bunun sonucu ise olaylara yönelik bakış açımızın zenginleşmesidir (1993: 81). Daha ilk elde Sezer'in tarihi kavrayışı ile tarihi sosyolojiyle irtibatlandırmasında karşımıza çıkan şey, sosyolojinin bir tarih bilinci olarak kodlanmasıyla tarihin yeni/farklı açıklamalara imkân veren bir zenginlik/çoğulculuk alanı olarak kavranışıdır.

14 Sezer, sosyolojide yöntem tartışmalarını bu eserinde etraflıca ele almış ve kendi yaklaşımını derinleştirmiştir. Bu kitabın yanı sıra *Sosyolojinin Ana Başlıkları* (2006a) metninde de bu tartışmalarla ayırdığı alt başlıklar vardır. Ayrıca Sezgin Kızılcık, *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı* çalışmasında Sezer'in sosyolojik yöntemini etraflıca ele almıştır (2008: 166-182).

Tam da bu noktada yine nesnellik sorunu karşımıza çıkar. Çünkü tarihin hem günceli yorumlamada ve gelecek tasarımıyla bilinç olarak ele alınışı hem de yeni ve çoğul açıklamalara imkân veren doğasıyla nesnelligi Sezer nasıl bağdaştırmaktadır? Sezer'in nesnellik konusundaki tavrı nettir: Sosyal bilimlerde nesnellik/tarafsızlık olamaz. Sosyoloji ancak konusu olan toplum ve toplum olaylarının özellikleri nedeniyle yaklaşımını açıkça dile getirdiğinde ve bu konuda tüm eleştirilere açık kaldığında ancak bilimsel dürüstlüğü (nesnellliğini ve tarafsızlığını değil [y.n.]) kanıtlayabilir (2006a: 71). Çünkü toplumu ve toplum olaylarını inceleme nesnesi yapan sosyoloğun bakış açısından ya da kayıtlı olduğu ideolojiden bağımsız bir yöntem olamaz. Çünkü yöntem “her şeyden önce araştırmalarımızdan önce bildiklerimize bağlı kalmaktadır.” Dolayısıyla bir ön bilgimizden hareketle ancak toplum gerçeğimizi, sorunlarımızı tanıyabilir ve ne aradığımızı bilebiliriz (2006a: 73).

Elbette ki Sezer'in sosyolojide yöntem tartışması burada bitmez, geniş ve derinlikli olarak ele alınmıştır. Fakat biz önemli ve Güngör'ün konuyla ilgili düşünceleriyle kıyaslayabilir bir meseleyi kısaca tartışıp yöntem tartışmalarını bu yazı için nihayete erdirelim istiyoruz. O da şudur: Elde edilecek sosyolojik bilgilerin etkinliği. Sezer bu hususta sosyolojinin başarısının ne'liğini sorgular. Sosyolojinin başarısı, ona göre “bilinen olaylar arasında kurulacak ilişkiler ve getirilecek yeni açıklamalar aracılığıyla gerçek üzerinde etkili olabilmesidir” (2006a: 77). Türkiye'de de sosyoloji, toplum sorunlarımıza geçerli çözümler getirebileceği ölçüde ancak yayılma ve gelişme imkânı bulacaktır (2006b: 17). Hatta Sezer aksi durumda sosyologlarımızın toplumumuzdaki yerlerinin klasik Batı müziği icracılarından farklı olmayacağını da ironik olarak ifade etmiştir. Demek ki Sezer için sosyolojide asıl tartışma konusu sosyolojik bilgilerin hangi yolla elde ediliyor oluşu ya da bilgi toplamanın kendisi değil (bu bir yöntemsizlik değildir, yöntem sorununu bizzat sosyolojinin kendisiyle eşdeğer gören Sezer'in sosyolojik bilginin nasıl elde edilmesini temel sorun alanı yapmasıdır. Bu sayede Sezer hem bilginin toplum gerçekliğiyle uyumunu ve geçerliliğini sorgulama imkânı elde etmiş hem de Batı sosyolojisi ile Batı toplum çıkarı arasındaki irtibatların gözden kaçırılmamasını sağlamıştır. [y.n.] “elde edilen bu bilgilerin nasıl, nerede ve hangi amaçla kullanılacağı”dır (2006a: 77).

Bu kısa ve özet anlatıda bile Güngör ve Sezer'in sosyoloji-tarih ilişkisi, tarihin rolü, bilimsel tarafsızlık, bilimsel dürüstlük, tarihin çoğulculuk imkânı gibi birçok çıkarımda benzer ya da yakın görüşleri olduğu açıkça görülmüştür. Şimdi de her iki ismin Osmanlı tarihini ele alışlarına odaklanmak istiyoruz.

Osmanlılık Fikri

Güngör'ün tarih ilgisi hem kişisel, hem metodolojik, hem de ideolojiktir. Kişiseldir, çünkü Güngör “[g]eçmişin geri getirilmesi hakikaten imkânsızdır, eğer imkân olsaydı ben o günlerden birinde yaşamak isterdim” der ve hatta devamında 1918 öncesi Türkiye’sinin herhangi bir devrinde yaşamaya razı olacağını belirtir (2007: 31). Metodolojiktir, çünkü Güngör –yukarıda izah edildiği üzere– ancak tarihle birlikte günümüz sosyal hadiselerinin bütün boyutlarıyla idrak edilebileceği görüşündedir. İdeolojiktir, çünkü Güngör için tarih bir hafızadır ve o, Türk millî kültür inşasının ancak bu tarih bilinci dolayımında varlık kazanacağını bilincindedir. Ve gerek metodolojik gerekse de ideolojik anlamlarıyla Güngör (2019: 57), Türk milleti için asıl tarihin “eserleriyle ve hatıralarıyla canlı bir şekilde yaşayan Osmanlı Tarihi” olduğu gerçeğini kesin bir dille ifade etmiştir.

Peki Güngör'ün Osmanlı tarihine yönelik bu yargısının gerisinde ne vardır? Güngör'e göre Cumhuriyet yöneticileri, elbette kendilerine göre çeşitli gerekçeleri olmakla birlikte, Türkiye'nin Osmanlı ve İslâm geçmişini yok saymışlar ve “kâbus gibi” göstermişlerdir. Cumhuriyet elitlerinin kendilerini Osmanlı siyasi rejiminin karşısında konumlandırmaları, hatta Cumhuriyet'e kadar mevcut bulunan sosyal ve kültürel sistemin antitezi olarak görmeleri, onları, millî tarihin başlangıcı olarak İstiklal Harbi'ni kabul etmelerine ve Türk milletinin bu savaşla birlikte doğan bir millet olduğu anlayışına yol açmıştır (2019: 57-62). Üstelik bu anlayışın yeni olması hasebiyle bir tarihi yoktur ve kendisine Türk Tarih Tezi'nde olduğu gibi bir tarih icat etmekte de gecikmemiştir. Burada ayrıntısına girmeyeceğimiz tüm bu olan bitenler aslında Cumhuriyetin kendi mevcudiyetini Osmanlı/İslâm geçmişinden uzaklaştırma istencinden başka bir şey değildir. Sonuçta Osmanlı ve Türk, biri diğerini nakzeden iki tipe, kimliğe, kültüre dönüştürülmüştür.

Güngör'ün itirazı tam da bu noktada başlar. Çünkü tarihsel ve kültürel kopukluğun temel sebebi bizzat budur. Hatta Osmanlı'nın 19. yüzyıl sonrası başlattığı modernleşme süreci bile, belki birçok istenmedik sonuçlarına rağmen Cumhuriyet sonrası gibi millî tarih ve kültürde böylesi bir yıkıma yol açmamıştır. Cumhuriyet'in arzu ettiği ise geçmişle keskin bir kopuş ve radikal bir farklılaşmadır. Oysa Cumhuriyet elitleri ve Ziya Gökalp'in aksine Osmanlı tarihi/dönemi, Erol Güngör'ün nazarında Türk tarihinin zirvesidir:

Türk milleti bu uzun tarihi boyunca kazandığı bütün gücünü ve tecrübesini birleştirerek Osmanlı imparatorluğunu kurdu. Bizim tarihimizin bütün evvelki safhaları bu büyük eserin meydana getirilmesi için yapılmış birer prova gibidir. Kurduğumuz bütün devletler Beethoven'ın ilk sekiz senfonisi gibi hepsi

birbirinden güzel eserler olmuştur; fakat Dokuzuncu senfoniye dinleyen bir insan nasıl bütün diğerlerinin müzik tarihindeki en büyük eser için hazırlık gibi olduğu intibamı alırsa, Osmanlı İmparatorluğunu anlayan bir insan da bizim bütün devletlerimizin bu imparatorluk istikametinde birer ön çalışma gibi olduğunu görecektir (Güngör, 1999: 70).

Bu ifadelerden de çok net bir şekilde anlaşılacağı üzere Osmanlı dönemi, Güngör için Türk tarihinin sürekliliği içindeki en önemli aşama ve “siyasî, idarî ve askerî tecrübelerimizin mükemmel bir terkibi”dir. Hatta ona göre “Osmanoğulları’nın siyasî dehası olmasıydı belki Anadolu Türk devleti de ... dağılıp gidecekti” (Güngör, 1999: 126). Elbette ki Anadolu’da önce Selçuklu ardından da daha gelişkin ve mükemmel bir örneklik olarak Osmanlı’nın varlığını ve sürekliliğini sağlayan şey sadece bir kavim ve o kavmin siyasî/idarî/askerî dehası değildi. Yani “Anadolu’ya yerleşen Türklerin kavmî hususiyetleri”nin yanında “İslâm medeniyeti” ile Türklerin “Anadolu’da ve Rumeli’de geçen uzun bir tarih boyunca edindikleri bilgi ve tecrübe”ler de çok etkiliydi (2019: 98-99). Tüm bunlar ise şöyle bir çıkarımı kolaylıyordu: Anadolu kurulan Türk devletleri sadece siyasî/idarî/askerî bir güçle değil, bu gücü de ortaya çıkaran sosyal/kültürel/iktisadî bir yapıya sahiplerdi (2007: 205).

Tüm bu görüşler eşliğinde Güngör, Osmanlı ile Türk arasında Cumhuriyet sonrası kurulmak istenen ve hatta kendisini konumlandığı Gökaltın ekolün de hemen Cumhuriyet sonrası tezi olan bu karşıtlığı reddeder. Bunu yaparken de dil-alfabe, kültür, tarih gibi temalar üzerinden bu görüşünü temellendirir. Cumhuriyet dönemindeki öz Türkçe girişimi, alfabenin değiştirilmesi ve eski alfabenin yasaklanması, kültür devrimi politikaları ile yeni bir Türk tarihi inşa çabalarının hepsi esasında geçmişle, Osmanlı’yla, İslâm’la kopartılmak istenen bağların birer tezahürüdür. Burada dilin bir kültür taşıyıcısı olmasından sebep ehemmiyetli bir yeri vardır. Zaten Güngör de “İnkılâpçılar, milliyetçiliğin ve modernizmin bir gereği olarak, Cumhuriyetten önce kullanılan Türkçenin değiştirilmesini, çünkü bu dilin bizim ayrılmak istediğimiz Ortadoğu-İslâm medeniyeti içinde geliştiğini düşünüyorlardı... Batılılaşmaya çok büyük bir ağırlık veren kültür politikasının bu yolda attığı en büyük adım alfabenin değiştirilmesi ve eski alfabenin yasaklanması olmuştur...” (1997: 96) diyerek, medeniyet değişiminde kültür kurucu olarak dilin rolünü bu şekilde belirtmiştir.

Bilindiği üzere Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* kitabının *Millî Kültür ve Medeniyet* bölümünde Türklük (millîlik) ve Osmanlılık (medeniyet) ayrımı yapmıştır. Bunu ise dil, ölçü, müzik, edebiyat, ahlak, bilginler, din temaları üzerinden örneklendirmiştir. Örneğin; küçümsenen, doğal bir oluşum olan ve günlük hayatta kullanılan Türkçe ile yapay bir karışım olan ve halk-

tan uzak bir dil olarak Osmanlıca ayrımı. Örneğin; oldukça doğal, taklitsiz ve samimi bir biçimde varlık kazanmış Türk edebiyatı ile hepsi taklitçi olan, eserleri estetik ilhamdan doğmuş ve hatta Fuzuli ve Nedim'in bile içinde yer aldığı Osmanlı edebiyatı ayrımı. Örneğin; rütbeli fakat cahil olan ve resmi bilginler olarak anılan Osmanlı bilginleri ile ilimli fakat rütbesiz olan ve halk bilginleri olarak tanınan Anadolu bilginleri ayrımı. Örneğin; halk arasında kendi kendine doğmuş, samimi nağmelerden oluşmuş Türk müziği ile Bizans'tan çevirme ve aktarma yoluyla alınan Osmanlı müziği ayrımı (2008: 28-40). Örnekleri çoğaltmak mümkün elbette. Hem Gökâlpcü çizginin hem de etki ettiği şekliyle Cumhuriyet yöneticilerinin böylesi bir ayırmadan hareket ettikleri vâkidir. Güngör ise millî kültürde tarihi sürekliliği incelemesi ve dolayısıyla Osmanlıyı öne çıkarışıyla birlikte doğal olarak millîyetçi fikriyatın içinde farklılaşacak, kendi sözünü söylemekten çekinmeyecektir. Bu ise sadece Osmanlı-Türk ayrımının reddi ve Osmanlı ve İslâm tarihine dönük kuşatıcı bir bakış açısının sergilenmesi değil aynı zamanda günümüze değin etkili olmuş ve hâlâ da tartışılan kültür-uygarlık ayrımına da bir eleştiri, bir reddidir.¹⁵ Çünkü Güngör, Osmanlı-Türk ayrımını reddederken aynı zamanda Gökâlpcü kültür-uygarlık ayrımını da reddetmiş olmaktadır.

Sözü fazla uzatmadan denilebilir ki, Güngör, Ziya Gökalp'ın ve hatta onun dışında diğer aydınların bu karşıtlığı ve ikiliği (Türk-Osmanlı ile kültür-uygarlık) dönem itibarıyla oluşturma motivasyonlarının farkında olmakla birlikte yanlış ve geçersiz bir ayırım ve karşıtlık olduğunu her fırsatta ifade etmiştir. Ezcümle, Batı uygarlığına dahil olmak adına tüm bu yapılar, bizi kendi geçmişimizden uzaklaştırmakta ve tarihsizleştirmekte, toplum kimliğimizi belirsizleştirmekte, ve belki de en önemlisi en büyük temsilcisi olduğumuz bir medeniyetten koparmaktadır.

Erol Güngör'e benzer şekilde Baykan Sezer'in de çalışmalarında Osmanlı belirgin bir yoğunluğa sahiptir. Bunda elbette ki 1960 sonrası Türk düşüncesinde yoğun olarak yer alan toplumsal yapı ve değişme tartışmaları ile bu tartışmaya bağlı olarak Osmanlı toplum yapısı tartışmalarının belirgin etkisi vardır. Sezer'in bu tartışmalara biraz geç tarihte dahil olmakla beraber ol-

15 Güngör'ün Osmanlı-Türk karşıtlığı ve kültür-uygarlık ayrımı eleştirisinin yanı sıra Gökâlpcü'nün sisteminden ayrıştığı ve onu eleştirdiği başka durumlar da vardır. Bunlardan en dikkat çekici olanlardan biri de dine yüklenen anlamdır. Din, Gökâlpcü'de daha çok toplumda yerine getirdiği vazifeler açısından işlevselci bir şekilde ele alınırken Güngör'de ise dinin bu yönü göz ardı edilmemekle birlikte yanlış bulunur. Çünkü Güngör için din, "cevap aradığı sorularla evrensel, karşıladığı ihtiyaçlarla da yeri doldurulamaz bir sistemdir" (Balkanlı Keskin, 2014: 36).

dukça etkili olduğu da bir gerçektir.¹⁶

Öncelikle, Sezer'in Osmanlılık ile ilgili olarak Cumhuriyet'in Batıcı-inkılâpçı-milliyetçi aydınlarına yönelik eleştirilerinin Güngör'le benzeşimi dikkat çekicidir. Sezer çağdaş toplumların ilk ve biricik örneği olan Batı toplumları arasına katılabilmek adına yapılmak isteneni oldukça sarıh bir şekilde betimlemiştir:

Cumhuriyet düzeni her şeyden önce Osmanlı'nın inkân üzerine kuruludur. Cumhuriyet, ideolojisi ile tarihimizde başka bir anlam taşımamaktadır. Bilindiği gibi Cumhuriyet'in çok uluslu, ümmet yapısına sahip bir Orta Çağ kalıntısı İmparatorluktan çağın gereklerine uyan ulusal bir Devlet'e geçiş olduğu yolunda tanımlama girişimleri bulunmaktadır. Kısacası Cumhuriyet ile ilgili bütün açıklama çabaları yeni kurulan Devlet'i tarihimizde bir yere oturtmayı ve aynı anda da Osmanlı'yı devre dışı bırakmayı gözetmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaygınlaşan tarih tezleri, Orta Asya göçleri tezi aynı amaca yöneliktir. Aynı tezler çerçevesinde Hititlerin adı Etiler'e çevrilerek Türkleştirilmek istenmiştir. Böylece Osmanlı atlanarak Anadolu yerli halkıyla Orta Asya Türklüğü arasında bağlantı kurulabilecek ve Osmanlı'ya gerek kalmadan yeni ulusal Devlet için tarihte bir temel bulunmuş olacaktır (2006b: 130-131).

Sezer için de Ziya Gökalp burada önemli bir pozisyonundadır. Gökalp'in tezleri hem çağdaş uygarlığa katılmayı kolaylaştıracak hem de bu süreçte ortaya çıkacak zorlukları aşacak güçtedir. Gökalp bunu yapmak için yani başka bir uygarlığa dahil olmayı ulusçulukla bağdaştırmak adına uygarlık kavramının yanında bir de kültür kavramını geliştirmek zorunda kalmıştır (2006b: 43, 36 nolu dipnot). Bu ayrımla birlikte Gökalp, hem Osmanlılığı bir uygarlık olarak tanımlayarak Türk toplumunun başka bir uygarlığa geçiş sorununu çözümlenecek, hem uygarlıkların uluslararası niteliğini ortaya koyuşuyla Türk toplumunun Batıcılılaşmasında¹⁷ karşılaşılabilecek güçlükleri bertaraf edecek, hem de Osmanlı/İslâm geçmişini atlayarak Orta Asya

16 Elbette ki bu yazıda Baykan Sezer'i her yönüyle ele alma iddiasında değiliz. Fakat düşüncelerinin şekillenmesinde Cezayir Bağımsızlık Savaşı ile Kemal Tahir'in yeri yadsınamaz. Şu iki ifade de Sezer'e aittir: "Cezayir Bağımsızlık Savaşı yıllarında Paris'te bulunmam bize öğretilenlerin gerçeği tam yansıtmadığını, bir üst düzeyde de olsa günümüz koşullarında toplumların çıkarlarının örtüşmediğini görmeme izin vermiştir". "Görüşlerimin biçimlenmesinde ve belli bir yön kazanmasında Kemal Tahir'in büyük etkisi olmuştur... Düşüncelerimin Kemal Tahir'in söylediklerinin sosyolojide söylenmiş biçimi olarak değerlendirilmesinden gurur duyanım" (Baykan Sezer'in Gökhan Köktürk'e Mektubu, 2004: 32-33).

17 Baykan Sezer, Osmanlı modernleşmesini "Batılılaşma" olarak değil "Batıcılılaşma" olarak ele alır. Ona göre Batıcılılaşma bir siyasi tercihtir ve "Batıcılılaşma karar, Osmanlı-Türk toplumunun kendi iç gelişme ve değişikliklerinin doğal bir sonucu değildir. Ve bu nedenle Batıcılılaşma sorunu, önce yeni seçimin dünya dengesi içinde yürütülebilmesi sorunu olmuştur. Başka deyişle Türkiye'de Batıcılılaşma akımını başlatan güçler toplum içinde bir destek bulma çabalarında yurt içindeki bir çatışmadan başanlı çıkmış bir sınıf olmadıkları için öncülük özelliklerini yitirmemek için ölçüyü Türkiye'de değil dünyada arayacaklardır. Böylece yetersizlik, kendi suçları değil Türkiye'nin suçu olacaktır" (Sezer, 2006b: 88).

Türklüğüyle Cumhuriyet arasında bir süreklilik kurabilecektir. Gökalp'in Osmanlıyı, teknik bilgi ve ilerlemelerin bir toplamı ve uluslararası bir nitelik taşıyan uygarlıklar içinde bir uygarlık olarak tanımlaması ile daha da ötesi Osmanlıyı aşmış ve yabancı kökenli bir uygarlık olarak değerlendirilmesinin sonucu ise şudur: Uygarlıkların toplum kimliğinin belirlenmesinde hiçbir görev ve etkisi yoktur:

Osmanlılığı bile inkâr ederek özel bir kimlik edinme çabalarımız, gerçekte tarihimiz içinde kendi benliğimizi kazanmak için değil aksine kendi dışımızda bir uygarlığa, Batı'ya katılmak içindir. Türklükle Osmanlılığı ayrı göstermek, Türklüğün altını çizmek değil Türklüğün kendisine yabancı Osmanlılıkla nasıl uyuşabildi ise yine kendisine yabancı Batı ile uyuşmasında da bir sakınca olmadığının kanıtlanması içindir (Sezer, 2006b: 132-134).

Buradan hareketle Sezer'in sosyolojisinin tarih ilgisinin salt metodolojik olmadığını fark eder, Güngör'deki millî kültür inşasında karşımıza çıkan hafıza vurgusuna benzeyen bir durumla karşılaşırız: Kendilik bilinci ya da toplum benliğinin tarih içinde kazanıldığı gerçeği. Burayı biraz açmakta yarar var.

Baykan Sezer'in tüm ilmî uğraşı "Türkiye'nin bugünkü dünya içindeki yerini tespit etmektir" (Orçan ve Tutar, 2022: 201). Bu uzun uğraş sonucu ortaya Sezer'in *Doğu-Batı Çatışması* kuramı ile *Türk sosyolojisi* kavramsallaştırması çıkmıştır. Diğer bir deyişle Sezer, Türk toplum gerçeğini ve tarihini ele almak, Türk toplumunun toplumsal yapı farklılığını ve özgünlüğünü ortaya çıkarmak adına hem bunun bilgisini verecek olan Türk sosyolojisi yaklaşımını inşa etmiş hem de tarih içinde Türk toplumunun varlığını ve tarihsel serüvenini açıklayabilmek adına toplum farklılaşmaları üzerine eğilmiş ve Doğu-Batı Çatışması kuramını oluşturmuştur. Çünkü mevcut Batı sosyolojisinin önceliği Batı toplumlarıdır. Sezer'in çabası ise Çağan'ın (2007: 78) deyişiyle Batı sosyolojisinin Batı toplumlarını nasıl tanımladığını anlama çabasıdır. Batı sosyolojisi bunu çeşitli toplum modelleri geliştirerek yapar. Bu sayede hem toplumlar arasındaki farklılıkların değişkenlerini tespit etmek ister hem de toplumların gelişme yasalarını saptamaya çalışır. İşte, Türkiye'de sosyolojide başından beri izlediğimiz fakat daha ziyade 1960 sonrası dönemde yoğun olarak tartışılan toplum modelleri ve tarihi seyir tartışmaları, böylesi bir zeminden hareket eder. Feodalizm, pre-kapitalizm, ATÜT, azgelişmişlik, modernleşme kuramları, bağımlılık teorisi... Tüm bu modeller ve tarihsel süreç tartışmaları Batı toplumlarıyla benzerlik-benzerlik ve tarihsel olarak ileri-geri çerçevesinde ele alınmıştır. Baykan Sezer'in tartışmalara dahil olduğu süreçte olan tam olarak budur. Yani artık Osmanlı geçmişi, inkârın başka bir türüyle eş değerdedir: Osmanlı tarihi ve

toplumu ret edilmemekle birlikte tarihsizleştirilmekte yani kendi özgünlük ve farklılığı yoksanarak, Batılı toplumlar ve onların tarihsel gelişmeleri modelliğinde kavranmaktadır.

Sezer'in görüşü ise bambaşkadır. O, hem toplumların özgünlük ve farklılıklarını öne çıkarır hem de toplumların kimliklerinin inşasında toplumlar arası ilişkilere merkezi bir önem atfeder. Burası da aslında Sezer'in Osmanlılık fikri dışında Güngör'le görüşlerinin benzeştiği önemli bir duraktır. Güngör de toplumların millî bir karaktere sahip olduklarını düşünmüş ve bunu Türk millî karakteri üzerinden örneklendirmiştir (2019: 91-120). Aynı zamanda o –daha önce de ifade ettiğimiz gibi– Türklerin “Anadolu’da ve Rumeli’de geçen uzun bir tarih boyunca edindikleri bilgi ve tecrübe”lerin de bu millî kültürdeki önemini yadsımaz (2019: 99).

Tekrardan Sezer’e dönecek olursak; Sezer, Türk toplumunun yapısal farklılığının yanı sıra tarih içindeki gelişimini de özgün olarak ele alır. Türk toplum gerçeğini Batı sosyolojisinin imkânları çerçevesinde açığa çıkarmak mümkün değildir, yapılması gereken bir Türk sosyolojisi inşa etmek, Türk sosyolojisinin amaç ve imkânlarını kullanarak Türk toplum gerçeğini ve tarihini açığa çıkarmaktır. Sezer Türk sosyolojisine Türk toplumunun, Türk insanının hizmetinde olma görevi yüklemiştir: Sosyoloji “Türk toplumuna öğüt vermeye, ona kılavuzluk etmeye koşulacağına öğretilerini, açıklamalarını Türk toplumunun çıkarlarına bağlı yeniden bir elden geçirmesi ve bu çıkarların savunulmasında kendisine düşeni yapması ile ancak sosyoloji toplumumuzda bir saygınlık kazanır” (Baykan Sezer'in Biyografisi ile İlgili Sorulara Verdiği Cevaplar, 2004: 28). Türk sosyolojisi bu amaçla Türk toplum tarihini ele aldığı anda ise Orta Asya Türklüğü – Anadolu'nun Türkleşmesi – Osmanlılık – Osmanlı'nın Batıcılığı ve Günümüz Türkiye'sinden oluşan beşli bir dönemlendirme karşımıza çıkar. Burada Anadolu'nun Türkleşmesi ile Osmanlı'nın Batıcılığı temel etkenlerdir. Çünkü ilkinde toplum kimliğinin değişmeden yurt/mekân değişimi, ikincisinde ise yurt/mekânın değişmemesine rağmen toplum kimliğinin değişmesi söz konusudur. Ayrıntısına girmeyeceğimiz bu Türk toplumu tarih gelişme çizgisinde Osmanlı bir taraftan değişmeyen toplum kimliğiyle birlikte Türk toplumunun en gelişkin ve zirve dönemini temsil ederken diğer taraftan da toplum kimliğinin değişiminin kendisinde başladığı ve günümüz Türkiye'sini de yakından etkileyen bir dönem olarak merkezi önemdedir.

Sonuç

Bu yazı, Türk sosyolojisinin Batı sosyolojisinin dışında, hatta bir anlamda onunla hesaplaşarak inşasında etkili olmuş iki ismin, Erol Güngör ve Baykan Sezer'in Osmanlı toplum ve tarihini kavrayışlarını ilişkisel olarak ele almıştır. Bu ele alışı daha ziyade benzeşen fikriyatlar üzerinde durduğumuzu ilk elde belirtelim. Elbette ki her iki ismin fikirlerinin bütünsel ve derinlikli bir karşılaştırması, bu yazının odağının dışında yeni ve farklı benzeşimleri ve farklılıkları daha iyi açığa çıkaracaktır. Şimdi, yazının odağını dikkate alarak kısaca ulaştığımız neticeleri ifade etmek istiyoruz:

Her iki ismin de Türk sosyolojisi içerisinde farklı geleneklerden geliyor ve dolayısıyla bağlı buldukları geleneğin içinden konuşuyor olmakla birlikte hem sosyolojinin tarihle olan ilişkisi üzerine hem de bunun göstereni olarak Osmanlı tarihi ve toplumu üzerine çıkarımlarının benzeşimi dikkate değerdir ve çok kıymetlidir. Tüm toplumsal olaylar ve olgular tarihseldir; tarihî bir bakış açısıyla ancak doğru bir şekilde kavranabilir. Bununla birlikte tarih bir şuur, bir hâfızadır. Tarihe sadece olayları doğru bir şekilde kavramak için dönmeyiz, tarih bir inşa girişiminin de zeminidir. Gördüğümüz üzere Erol Güngör bir millî kültür inşası için Türk tarihine yönelmişti. Sezer ise bir Türk sosyolojisi inşası için, hem kendimizi bilebilmek hem de bu bilgi üzerine inşa olacak Türk sosyolojisi için, Türk tarihine yönelmektedir. Güngör için de Sezer için de tarih, aslında bir milletin tüm hayatıdır; süreklilik içinde kavranmalıdır. Tüm batılılaşma serüvenimiz bir anlamda başkalarının hayatını yaşama çabamız olarak da kavranabilir. Ama bu hem imkânsızdır hem de kendi tarihimize, yaşamımıza, tecrübemize itimatsızlıktır.

Bu temel bakış açısı çerçevesinde her iki sosyoloğumuz için de Osmanlı, tarihsel sürekliliğin önemli bir merhalesidir. Osmanlı tarih ve toplumunun gerek Türk sosyolojisi içerisindeki ele alınışı gerekse de inkılapçıların yeni bir kimlik-kültür-ulus inşalarındaki kavranışı oldukça pejoratif olsa da, her iki isim de kendi geleneklerinin dışında Osmanlı dönemini, Türk tarihi sürekliliğinde hak ettiği yere konumlandırmışlardır. Öyle ki Güngör için bugünkü kültür çıkmazından bile bizi selamete çıkaracak olan, millî kültürün en gelişmiş haliyle yaşandığı Osmanlı kültürüne dönüştür. Sezer için de Osmanlı, toplumsal yapı farklılığımızı ve dolayısıyla toplum çıkarımızı ve tarihi misyonumuzu en iyi izleyebileceğimiz tarihsel izleğimizdir.

Tüm bunların yanı sıra her iki ismin de tüm düşünce ve yazı hayatlarında kolayca fark edilebilecek fikri istikrar ile söyledikleri/yazdıkları ile bu söyleyip yazdıklarından hareketle yapmak istedikleri şeylerin uyumu takdire

şayandır. Toplumun çıkarı ve geleceği ile toplum bilgisi arasında kurdukları korelasyon klasik dönem sosyologlarını hatırlatmaktadır. Bilginin kullanım değeri ya da bilginin ele-dile gelmesi olarak da niteleyebileceğimiz bu durum aslında sosyolojiye biçtikleri misyonla çok yakından alakalıdır ki o da sosyolojiyi toplumsal sorunlara geçerli çözüm önerileri getirmekle mükellef kilmalarıdır. Bu ise siyaseti sosyolojinin yol göstericisi değil uygulayıcısı olarak gören bir anlayış demektir.

Kaynaklar

- Balkanlı Keskin, N. (2014). "Cumhuriyet Döneminde Milliyetçi Düşüncede Dinî Dönüşümler: Ziya Gökalp ve Erol Güngör Ekseninde Bir Değerlendirme". *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - I*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi.
- Baykan Sezer'in Biyografisi ile İlgili Sorulara Verdiği Cevaplar (2004). (Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan) *Sosyoloji Yıllığı Kitap 11: Baykan Sezer'e Armağan Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi* (s. 23-30) içinde. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Baykan Sezer'in Gökhan Köktürk'e Mektubu (2004). (Ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan) *Sosyoloji Yıllığı Kitap 11: Baykan Sezer'e Armağan Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi* (s. 31-35) içinde. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Berkes, N. (1997). *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?* Yenigün Yayıncılık.
- Boran, B. (2021). *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* (2. Basım). İstanbul: Yordam Kitap.
- Çağan, K. (2007). "Türk Sosyolojisi ve Baykan Sezer". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 69-86.
- Çiftçi, A. (2018). *Erol Güngör*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Ergun, D. (2005). *Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu*. Ankara: İmge Yayınları.
- Gökalp, Z. (2008). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Kitapzamanı Yayınları.
- Güngör, E. (1997). *Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik* (8. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (1999). *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* (14. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2007). *Sosyal Meseleler ve Aydınlar* (6. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2019). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Yer-Su Yayıncılık.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2002). *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar* (2. Baskı). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2003). *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyetten Cumhuriyete*. Ankara: Am Yayıncılık.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2010). *Türk Sosyoloji Tarihi I: Önkoşullar*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2011). *Türk Sosyoloji Tarihi III: Yeni Türkiye'de Sosyolojinin Düşünsel ve Kurumsal Temelleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kayalı, K. (2009). *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kızılcelik, S. (2008). *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı* (2. Baskı). Ankara: İmge Yayınları.
- Nispet R. (2015). *Sosyolojik Düşünce Geleneği*. Ankara: Paradigma Yayınları.
- Orçan, M. ve Tutar, H. (2022). "Baykan Sezer'in Doğu-Batı Çatışması Kuramına Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı". *Sosyologca*, 24, 189-202.
- Öz, M. (2010). "Erol Güngör'ün Tarih Anlayışı". *Prof. Dr. Erol Güngör'ün Anısına Sosyal-Kültürel-Siyasal-Ekonomik-Dinsel Açıldan Türkiye'de Değişim Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 101-109) içinde. Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü.
- Prens Sabahaddin (2007). "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?" (Yay. Haz. Mehmet Ö. Alkan) *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne Bütün Eserleri* (s. 380-416) içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sezer, B. (1993). *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*. İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları.
- Sezer, B. (2002 Mayıs). "Türkiye Doğu-Batı İlişkilerini Yönlendirir". *Yann Dergisi*, 1.
- Sezer, B. (2006a). *Sosyolojinin Ana Başlıklar*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Sezer, B. (2006b). *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Sezer, B. (2018). "Doğu-Batı Çatışmasında Yunanlılığın Yeri". *Doğu-Batı İlişkileri Açısından Batı Tanımı* (s. 111-148) içinde (2. Baskı). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Şahbaz, Y. (2022). *Akıntıya Karşı Bir Aydın Erol Güngör*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Turhan, M. (2015). *Garblışmanın Neresindeyiz?* Ankara: Altınordu Yayınları.